

ՄԱՅԵՆԱԲՈՍԱԿԱՆ

ԲՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ

Յարժեք յօդուածս ուղղուած է մեզ ի Նրաստարու-
կութիւն զոր ճշ Նրաստարակները անփոփոխ: Յօդուածս
իսկիսկեան կատակի ստիժի գրուած ըստով նամակն
ծեով է:

Վսեմախոյը Ատենայտու Էֆէնտի
Գործադիր Յանձնաժողովոյ Իղծերեսնց կտակին:

Պատիւ գնեցայ պատ. յանձնաժողովոյդ
կողմանէ ընդունիլ « Խորենացոյ պատմութեան
աշխարհաբար թարգմանութիւնը եւ. բնագրին
ուսումնասիրութիւնը, վերնագրով ձեռագիր
աշխատութիւն մը — գրեալ ի Միլիտիչ Պա-
լեանէ — զոր կը յանձնէր իմ գնահատու-
թեան: Ռշի ուշով քննելով սոյն գործն, կը փու-
լեամ քննութեան արդիւնքը Զեզ ներկայել:

Ք Զեզինակն մասնաւորապէս քննադատու-
թեան արտաքին ըստ է 1889 թուին ի Ս.
Պետերսբուրգ Նրաստարակեալ Է. Խորեն Ս.
Ստեփանէի Մովսէս Խորենացոյ պատմութեան
աշխարհաբար թարգմանութիւնն, նպատակ ու-
նենալով միայն ուղղել բնագրի ճակատագրու-
թեան սխալները, ի բաց թողալ պատմական,
աշխարհագրական եւ Տնտեսական խնդիրները,
զորս Խորենացոյ ուսումնասիրութիւնը կրնայ
յարուցանել եւ յարուցած է, եւ զորս արդէն
ըստ բաւականին պարզուած կը ճամարի ի ձեռն
բանասիրաց: Այլ ըստ որում կը դիտէ թէ Է.
Թարգմանիչն աչքի առչել սենցած է զանազան
լեզուներով թարգմանութիւնը՝ յորց մեծա-
պէս օգտուած է, ինչպէս Յարժեքի մե Նանկուպի
գաղղիներէն, Մ. Էմիլի ուստերէն, Նուտերի գեր-
մաններէն եւ Գարեղէնի կրօնաւորին իտալերէն
թարգմանութիւնն: Տեղիս իր գործն ընդ-
Տանուր քննութիւն մը կը ճամարի Խորենացոյ
թարգմանութեանց, զորս առճասարակ — եւ
աշխարհաբարն մասամբ արեւել — զուրկ կը
գտնէ ճշգրտութենէ եւ բնագրին նրբութիւններէն.
վասն զի, կրակ, « այս թարգմանիչները Տայերէն
լեզուի լառ ճմուռ չլինելով, գտնարին եւ մոլին
տեսնելը թարգմանած են ընդհանուր իմաստին
Տեռեւելով:» քննադատը կը կարծէ թէ լեզուի
կանոններուն ու գարձուածոց ուշադիր լինելով,
կարելի է բառ առ բառ եւ առանց իրիք մոտ-
թեան թարգմանել Խորենացոյ պատմութիւնը,
եւ թէ քանզի թէ մերազնեալ եւ թէ օտար
Տայագէտ բանասէրը ուշադրութիւն չեն զար-
ձուցած լեզուին ու նորս օրինաց, երկարադական
ինչ ճամարելով զանոնք, անոնք ճամար շատ

տեղ բնագիրը փոփոխած, բուն մտքէն Տեռա-
ցած ու զանազան դժուարութիւններ Տանած
կամ երեւակայած են: Ուստի եւ ինք կ'առա-
ջագրէ, քերականական կանոնաց, բառից ու ա-
սացուածոց ճշգրտութեան ուշ դնելով, « պարզել
մոլին եւ անորոշ ստղերը, որոնք սխալ Տասա-
ցողութեամբ սպրգած են աշխարհաբար թարգ-
մանութեան մէջ,» որ յօրինուած է Տեռեւելու-
թեամբ այլոց: Թէեւ այսպէս Տեղիսակը միայն
թարգմանութեան ճշգրտութիւնը քննել կը խոս-
տանայ իւր գործոյ սկիզբն, այլ կը զբաղէ նաեւ
մեր Տին վերաբանութեան Տատակտորոց տաղա-
չափական արուեստն քննութեամբն, եւ այս ար-
թիւ յստաց կը բերէ իւրուրոյն կարծիք մը:

Գործը կը բաժնուի երեք մասերու ըստ
երկից գրոց Պատմութեան Խորենացոյն, իւրա-
քանչիւրին մէջ քննելով մէն մի գիրքն. ընդառ-
ձակագոյն մասն է առաջինն: Եւ անշուշտ այս-
պէս պիտի լինէր, ըստ որում Խորենացոյ առա-
ջին գիրքն ունենալով Տամեմատութեամբ միւս-
ներուն՝ առաւել խրթին ոճ, քննադատն նոյ-
նին թարգմանութեան մէջ պիտի գտնէր ի Տարկէ
առաւել սխալ Տակագողութիւններ, որով եւ
ստիպուէր քննութեանց ու որբագրութեանց
Երկրորդ մասին մէջ կարեւորագոյն տեղը կը
գրուեն Տեղիսակին տեսութիւնքն ի վերայ առ-
ղաչափութեան Գողթան երգչաց: Պէտք է խոս-
տովանիլ ուսկայն որ ամբողջ գործոյն մէջ բուն
թարգմանական վրիպակց եւ անճշգրտութեանց
ուղղութիւններէ աւելի տեղ բունք են քերա-
կանական բացատրութիւնք եւ օրինակք, մեծա-
գոյն մասամբ փոխ աւանուած Է. Արաէն Բագբա-
տունաց Զարգացելոց քերականութեանն: Ամէն
առթիւ Տեղիսակը կը մեկնէ քերականական
կանոն մը, զարձուցութիւն մը: Չէզչէսպ բառ
մը վերահաստատելու, Անլարութեամբ
դրուած բառ մը յայպաւելու, յեղաշրջել
խօսք մը բնական կարգի վերածելու առթիւ
պարտաւոր կը կարծէ ինք զինք բացատրելու թէ
ինչ են զեղբուկ, աւելարդութիւն, յեղաշրջու-
թիւն, եւ Տատատուր օրինակք: Երբ ուղե-
բատի մը նշանակութիւնը ճշգրէ, ջրջ երուսոյ
մեզ բառին զանազան առունքն են իւրաքան-
չիւրին ճամար ի մէջ կը բերէ վկայութիւններ,
գլխաւորապէս քաղուած Էպիպոզեան բառարա-
նէն: Այսու կրնամք բնել թէ Տեղիսակն յան-
օգուստ ստուարացուցած է իւր գործն, վասն զի
այդ քերականական ու բառագիտական բացա-
տրութիւնք թէեւ կրնան իրենց օգտակար-
ութիւնն ունենալ դպրոցի աշակերտաց ճամար

բայց բանասեր անձանց համար, որոց ուղղեալ կ'ենթադրուի այն մանաւանդ, աւելորդ է բոլորովին: Օրինակի համար, տեղ մը յետ ասելոյ թէ այս ինչ խօսքի մէջ քովէ քով դրուած «չէ ելին», շարժագոյններն մին աւելորդ է, կ'աւանդէ Աւելորդութեան կանոնն՝ բռնելով, «Աւելորդութիւն կրուում է այն քերականական ձեւը, որով մի մասն բանի աւելորդ դրուում է՝ առանց որ եւ է նշանակութեան, կամ մի անգամ ասուածը կրկնուում է՝ աւելի ազգու անելու համար խօսքը: Ըստ այսմ կրկնուում են նախդիրներն եւ նախադրութիւնները, դերայաները իրանց բայի մտտ, դերանունները, էական բայերը, դիմորոշ յօդերը եւ շարժագոյնները»: Յայտնի է թէ այսպիսի բացատրութիւն մը, որուն նմանք խիստ շատ են, այսպիսի գործի մը մէջ անպէտ է: Այսպէս, յայտնի բան է որ քան բառը կը նշանակէ բանականութեան միտք, իտտ եւ իր, քոչք. արդ աւելորդ չէ հեղինակին յանձն առած յոգնութիւնը՝ օրինակներ յատալ բերելու այն բառի այս զանազան ծանօթ առմանց: Ասոր նման դեռ կան ուրիշներ:

Գալով իր բուն քննադատութեանցն եւ ուղղութեանց, գիտեցի թէ՛ թէ է եւ ուրեք ուրեք կան ճշմարիտ դիտողութիւններ եւ սրբագրութիւնք, բայց շատ տեղ իւր ուղղութիւնն էական տարբերութիւն մը չունի թէ. Թարգմանիկն բացատրութեան, մերթ բնականութիւն մը համարուելու չափ շնչին է իւր քննադատութիւնն եւ տեղ տեղ քննադատեալ հաստատուն լաւագոյն է քան ուղղեալն: Ինչ ինչ վէճի առարկայ եղած կէտերու մասին իւր յայտնած տարբեր կարծիքները կը ման միշտ կարծիք, ոչ առաւել եւ մերթ նաեւ նուազ հիմնարար քան զայլոյն, որով եւ չընծայեն բնաւ հանգամանք նախամեծար համարելու:

Թէ եւ գործոյն երեք մասերն ուսումնասիրած եմ, բայց իմ գնահատմանս ի հաստատութիւն բաւական պիտի համարեմ խօսիլ միայն առաջին մասին վրայ, որ երկարագոյնն է: Սա կը պարունակէ քառասուն եւ վեցի չափ դիտողութիւններ, բայց իմ կարծեօք քննադատան հաղիւ վեցին մէջ իրաւունք ունի: Օրինակի համար՝ իրաւացի կը գտնեմ իւր կարծիքը, երբ կը գիտէ թէ Առաջին բոլոր իբրեւ խորագիր դրուած «Նոնդարմանութիւն Հայոց մեծաց» բառերը պէտք չէ թարգմանել «Մեծ Հայաստանի ծննդաբանութիւն», այլ «Մեծ Հայերի Նոնդարմանութիւն», մէք բառը գործածուած լինելով անգ՝ որպէս սովորութիւն էր գործածել

առ նախինս մեր իբրեւ մակդիր կամ պատուանուն Ազգին. թէ եւ գուցէ այդ պատուանուն չվերաբերէր ամբողջ ազգին, այլ առաւել անուական տոհմերուն, ինչպէս կը կարծէ իւր գշտող եւ խորենացոյ գրածն ալ կը համարի «ազնուականաց պատմութիւն», եւ ինչպէս ցոյց կուտայ այլուր խորենացոյ սանին զՏիգրանայ Այլ «Եւ ժողովէ արքայն Հայոց . . .», եւ զամենայն ընտիրս Հայոց մեծաց եւ փոքունց», իբրեւ տոհմիկ ու անտոհմիկ Հայոց: Քննադատը կը սխալի սակայն, երբ կը պէս վերջին խօսքը յատուր բերելով, կը կարծէ թէ Մովսէս խորենացին չէր կրնար մէջ եւ ֆոչ Հայոց բացատրութիւն աշխարհագրական իմաստով գործածել, վասն զի գրեալ «յետին գարեբու բառեր ու բաժանմունքներ են, եւ խորենացին իւր պատմութեան մէջ երբեք չէ գործածած այս բառերն, այլ ասած է՝ Առաջին, երկրորդ, երրորդ, Չորրորդ Հայք»: Եթէ է Մեծ եւ Փոքր Հայոց բաժանումն յետոյ է քան զինթագրեալ ժամանակն առաջին Տիգրանայ, սակայն չէ յետոյ քան զխորենացին, այլ եթէն դար յառաջ քան զին, եւ եթէ խորենացին գիտէր Առաջին, երկրորդ, երրորդ եւ Չորրորդ Հայոց բաժանումն, չէր կրնար չգիտնալ Մեծ եւ Փոքր Հայոց բաժանումն՝ որ հնագոյն է քան զայն, եւ հետեւապէս այս բաժանման յիշատակութիւնը խորենացոյ անուամբ առ մեզ հասած Աշխարհագրութեան մէջ՝ չի կրնար անոր անհարգատուութեան փաստ մ'ըլլալ, որպէս յանրաիւր կը կարծէ քննադատն: Հեղինակն դարձեալ լաւ բացատրութիւն մը կու տայ Ա. Գրքի Ա. Գլխոյ վերնագրին սա բառերուն, «Մովսէսի խորենացոյ յարագս մերջս յիսկզբանն յայտն բանիցս Սահակայ բազրատունչ խնդալ», քերականական պարզ ձեւի վերածելով զայնս այսպէս — «Եսյամ բանիցս Մովս. խորենացոյ յարագս ի սկզբանն մերջս Սահակայ բազրատունչ խնդալ», եւ թարգմանելով, «Մեր ծագման մասին Մովսէսի խորենացոյ այս խօսքերից (գլխի) Սահակ բազրատունն ողջոյն», մինչ Հ. Թարգմանիկն գրած է «Այս մեր գործի սկզբում Սահակ բազրատունն մեր ողջոյնը», հետեւելով Ա. Լանկուայի եւ այլոց հակացածին. Ըստ է եւ Ա. Լանկուա ծանօթութեան մէջ բաժան է թէ կրնայ նաեւ թարգմանուիլ, «Moïse de Khorène parle de l'origine de notre (nation) en ces termes à Sahag Bagratide, et le salue». — Հեղինակը իրաւամբ կը քննադատէ «. . . յորժամ չարիք որպէս հեղեղուա ջնջեալ մարքին, իբրեւ առ նշյիւ

մղելուքն ի շարին, (Գրքը Ս. Գլ. Գ.) խօսքին թարգմանութիւնն առ Հ. Մտեփանէի, որ չէ հաւատարիմ՝ Հ. թարգմանին ըսած է. «Երբ ջրհեղեղով կործնեալ ջրված մարդու՞մ են այն շարիները, որոնցմով մարդու՞մ էին Նոյի օրով մարդիկ», այս թարգմանութիւնն Նոյն իսկ չէ նման Ձ. Լանկուայի թարգմանածին, որում այնքան հետեւող կը տեսնուի Հ. Մտեփանէի քննադատը կուղղէ այսպէս. «Երբ ջրհեղեղով շարիները վերսկսով մարդուն, ինչպէս Նոյի ժամանակ շարիներով միջուները (ջնուեցան ջրհեղեղով)», — Հ. թարգմանին Ս. Գրքի Ժ.Ձ. Գլխոյն մէջ գտնուած առ պարբերութիւնը, «Եւ ի դատառուածո նոյն արհարտակի գեառոյն՝ այժմ, որպէս լեմվը, մարդիկ աշխարհին ի հէն եւ ի գաղթականս փառտտամբ ամրանան, իրք ի ծայրս քարանձաւաց լեռանց ամրացնուբ, — կը թարգմանէ այսպէս. «Եւ այն ամրարտակի ձեղքերի մէջ այժմ, ինչպէս լուծմ ենք, փախուած ամրանում են նոյն աշխարհի մարդիկ եկէ՛ եւ քաղաքակներ ձամանակ, որպէս թիւ ամրացած լինէին», եւնչ քննադատն այս հատուածի մէջ սխալ կը գտնէ «ի հէն եւ ի գաղթականս», բառերուն թարգմանութիւնը, եւ ինք կը թարգմաննէ. «. . . այն աշխարհին մարդիկը առգլուսնեալս եւ գաղթականս մեծամբ ամրանելով ամրանում են», եւնչ Ս. թարգմանութիւնն անշուշտ աւելի մտքի մտտ է, եւ արդէն այս կերպ հասկցած են Գ. Իմին, Գլոտիկով եւ Վ. Լանկուա: Հ. Մտեփանէ չէ ըսած թէ ինչ նկատութեամբ տարբերած է ինք այլոց հասկացողութեանէ: — Սոցա նման գեղական Ս. Գրոց թարգմանութեան մէջ մի երկու այլ գեղեր, որոց մասին քննադատին բացատրութիւնն է առաւել գրհացուցիչ, հասկացողութիւնն՝ առաւել ճիշդ. բայց, որպէս անտեսեցան, նշ բառական նոր եւ ինքնուրոյն արդարացիւնը համար իւր յաւակնութիւնն ուղղիչ մ'ըլլալու համայն թարգմանութեանց քննադատին միւս գիտողութեանց մեծագոյն մասն ասոնց չէ նմանիր:

Հ. Մտեփանէի մի այլ անողոր քննադատն պ. Գ. Խալաթեանի իսկ կը իտատովանի թէ «ախնրեւ փայտեր կամ բնագրի չհասկացած տեղեր» յայտնի բան է, ապառ են Հ. Մտեփանէի թարգմանութեան մէջ, ինչու որ նա օգտուել է տասնեակ թարգմանութիւններով. եւ զարմանալով կը լինէր, եթէ այդպիսի սխալներ շատ լինէին: Կան մեր հեղինակին կողման իրք ուղղագոյն առաջարկուած թարգմանութեան ձեւեր, որք բառերով տարբեր են աւելի քան իմաս-

տով. եւ յաճախ եթէ Հ. թարգմանին բացատրութիւնն անգհացուցիչ է, իրենն ալ ոչ նուազ անբաւական է: Ուշադրութիւն պէտք է դարձնել տակոյն որ հեղինակն միշտ սխալներ ուղղելու համադրամն ունի եւ ոչ ո՞նք ու բացատրութեան կերպեր, որպէս ըսած է աւելի թաւալութեանց իւր քննադատական յօդուածին մէջ:

«Եւ որով տեսնեմք եւ զայս, զի եթէ որք յառաջ քան զեղ» բառերով սկսող պարբերութեան (Գլ. Ս.) թարգմանութիւնն սխալ կը գտնէ, վասն զի եկէ շաղկապու աւեալորութեամբ է դրուած եւ Հ. Մտեփանէ թարգմանած է զայն, բայց առանց այդ ինչին յետագայ ապագայի շաղկապն անխմաստ կը մնայ. միայն իրաւունքունի դիտելութե խթիկ բառն նոյն հատուածի մէջ գրելու կամ շարագրելու նշանակութիւն ունի աւելի քան խթիկ գրելու: Ձ. Լանկուա ալ composer բառով թարգմանած էր — «Որ եւ (Պաղտեօս) վասն առաւել յունասեր բարս ունելոյ՝ ի յոյն լեզու զիւր աշխատութիւնն ժողովեաց, (Գլ. Բ.) խօսքը Հ. Մտեփանէ թարգմանած է «Պա առաւել յունասեր լինելով՝ բոլոր ջանքը ամբփոխց յունական լեզուի մէջ», քննադատն կը կարծէ թէ «ընթացող ունեւ չէ հասկանում Հ. այս խօսքերէ, թէպէտ եւ շատ օգտուածառ են նոցա, միայն թէ լրակապոյն զի լինէր Ռջ բառին տեղ գործածել կայ. իսկ իւր սրբագրութիւն բնաւ գոհացուցիչ չէ, վասն զի, չգիտեմք ինչ բանի վրայ հիմնուելով, «ի յոյն լեզու զիւր աշխատութիւնն ժողովեաց, բառերը կը թարգմանեն» յունարէն լեզուով գրել առաւելու գործերը, — թարգմանութիւն մ'որ յիշատի անհասկանալի է. վասն զի Պաղտեօս հեղինակ մը չէ, եւ եթէ լինի ուրիշին գրել չի տար իւր գործերը, եւ եթէ իւր թագաւորութեան աւարդն ըլլան ոչ թէ զանոց գրել կուտայ, այլ անոնց գրածութիւնը: Ձ. Լանկուա ալ կը թարգմանէ «il cultivava avec amour la langue grecque.» — Արդ այնքով, որք եւ ոչ անձանց խորհեցան բարի առնել եւ անտես յիշատակի յաշխարհի թողուլ, զի՞ արգելն են մեղադրութիւն մեր այնպիսեանց ի ճահ պատահիցէ, զեւս մեծագոյնս փ նոցանէ պահանջել եւ որ ինչ հնագոյն քան զնաւ, (Գլ. Գ.) յաշխարհաբար թարգմանողն՝ ուղղելով խօսքին իմաստը ապա եւ միանգամայն կանոնաւոր պարբերութիւն կազմել, ըսած է. «Ուտօր արժանի չէն արգելք մեր մեղագրականին այն մարդիկը՝ որոնք չհոգացին ոչ բարի անել իրանց անձին եւ ոչ իրանց անունի յիշատակը թողուլ աշխարհում: Եւ կա-

րո՞ղ ենք արգելք պահանջել նոցանից աւելի մեծագոյն, այսինքն՝ այն գործերի յիշատակը, որոնք կատարուել են նոցանից աւելի Տին ժամանակներում:» Քննադատն ազատադատեալ թմարգամուծի հենը՝ իսկ իւր կերբեւ լաւագոյն տուածն, թեւեւ բառ առ բառ, այլ մտիւթ ու տարտամ է, նաեւ այժմեայ քերականական խառապահանջ ճաշակի նայելով՝ անկանոն եւ սխալ: Ահաւաստիք. «Արդ նոյն, որոնք մինչեւ անգամ իրանց անձերին բարի անել եւ յիշատակի անուն թողուլ աշխարհում չմտածեցին, արգելք ի՞նչ յարմարութիւն ունի մեր մեղաբարութիւնը քոյի-մերթիւրի աւելի մեծ գործեր պահանջելը նոցանից եւ ինչ որ իրանցից Տին է:», Արդեւ կը տեսնուի նոյն դերանունն անպատշաճ մնացած է, եւ այն դիմերթիւրեմ աւելաբարութեամբ է գրուած. «արգելք ի՞նչ յարմարութիւն ունի» բառերն անորոշ իմաստ մ'աճնին. յիշողով անուն չ'բառերը աշխարհաբարի մէջ, այլ անուն կամ յիշողով: Քննադատին սկզբունքն է բառ առ բառ Տետեւիչ գրաբարին, ընագրի բացատրութիւնքն ու բառերն ամփոփոխ պահել գրեթէ, եւ միայն քերականական Տին ձեւը զարմելի նոր ձեւի, բայց այս կը լինի կեղծը միայն թարգմանել եւ ոչ ոգին: գրաբարի բառերն մի եւ նոյն նշանակութիւնքն չեն պահած աշխարհաբարին մէջ. իսկ առութեան ձեւք աւելի եւս փոխուած են, առաջի բառական թարգմանութիւնն յաճախ մտիւթ կը թողու իմաստն աշխարհաբարի մէջ: Այսպէս, նոյն գլխոյն մէջ, «սեղհական ապառութիւն» բառերը, զորք 2. Ստեփանէ թարգմանած է «տեղական աղուականութիւն» բառերով, Քննադատը կ'առաջարկէ նոյնութեամբ պահել: — «Այլ ինչ թուի, որպէս այժմ» եւ առ Տինն շարժականաց իրալ անսիրելութիւն իմաստութեան եւ երգարանաց բանադրաց» (անգլ) խօսքին մէջ՝ «երգարանաց բանադրաց» բառերն 2. Ստեփանէ, նման Մ. Էմիլի, «բերանացի երգարան» է թարգմանած: Քննադատը չի հասներ այս թարգմանութեան, բայց իւր առաջարկանն չէ առաւել ընդունելի, այն է «խելացի օգտակար երգարան (հասարակաց երգոց)»: Թեւ իրեւ լաւագոյն կը լինէր հասկնալ «մասադ կամ իմացական երգարան (երգի գործիք)», այսինքն երգիչներ, վկայատաններ են: — ԳԼ Գ. «Ար ի մտացունն նոցա զՍտուածք անէր անուն կամ զնոյն ինքն որպ անունն» խօսքին վերջին մասը 2. Ստեփանէ թարգմանած է պարզապէս «կամ նոյն ինքն նորան», Քննա-

դատն կը մեղադրէ զթարգմանին ի բաց թողած ինկերուն համար «որպ անուն», բառերն, եւ ինքն կը թարգմանէ. . . «եւ կամ մտանային նոյն ինքն նորան (Ստուածուն) որպ անունն գեղեւեւ կար», բայց նա որ ի բաց թողուած բառն մը համար այնքան պահանջող է՝ եր ինքնին կը յաւելու «գեղեւեւ» մակարար, պարտ էր ըսել «կամ նոյն ինքն Այն որպ անունն եր Ստուած» — նոյն գլխոյն մէջ «Թեպէտ ըստ մերած թարգմանութեան ոչ ուրեք ի բնագրի գտանուի» խօսքը 2. Ստեփանէ թարգմանած է «Թեպէտ Ստուածայնի մեր թարգմանութեան մէջ ոչ մի տեղ չկայ», Քննադատն իրաւամբ կը քննադատէ այս հաստատելի թարգմանութիւնն, ըստ որում «բնագիրն, բանն, որ կարելոր է, անհետացած է. սակայն իւր առաջարկած «բառացին» թարգմանութիւնն ալ բարբորովն սխալ իմաստի մը կ'առաջնորդէ. «Թեպէտ եւ մեր թարգմանութեան նայելով՝ բնագրին մէջ ոչ մի տեղ չգտնուիք ի թարգմանութեան մ'աւելի կը Տետեւի թէ հոն գտնուած բան մը բնագրին մէջ ալ կայ, հակառակը բազադատութեամբ ի յայտ կուգայ: Մտնուելի խօսքը Յեմի սերունդէն Այսնանի մասին է. որ թեպէտ Ս. Գրքը հայկական թարգմանութեան մէջ (Վրդիք Եղիշոյն, Ժ. Ա. 24 եւ Սնայորայց Ա. 18) կը յիշուի իրեւ չորրորդ ի նոյն եւ երրորդ ի Յեմայ («Եւ Արփաքատ ծնաւ զԱյնան, եւ Այնան ծնաւ զՍղա եւ Սղա ծնաւ զԵբեր»), բայց եօթմասնից յաճախան թարգմանութեան մէջ, որ միայն բնագրին եղած է, չ'իշխուի, որպէս կը ծանոթ թարգմ. Ա. Ղանկուա (Հաւաք. 2-րդ պատմ. Բ. 1 հատ. էջ 58, Ժան. 1.) ապա պէտք էր ըսել: «Թեպէտ մեր թարգմանութեան նման (ինչպէս որ կայ մեր թարգմանութեան մէջ) ի բնագրին չգտնուիք բնաւ», — ԳԼ Ժ. Եւ իսկնացուց Էսայ վրամայ մասին բաժնը՝ թէ «առ ի յոյժ ցանկականի մոլեգնութեան, ի բանն» որ զնմանէ (զԱրայէ), որպէս ի անտութիւն շարժութեամբ վառուեալ էր՝ 2. Ստեփանէ թարգմանած է այսպէս. «Իբ ցանկական մոլեգնութեան մէջ նա Արայի մասին խօսքեր եղած միջոցներին՝ վառուեալ էր մոլի ցանկութեամբ, որպէս թէ քեանում էր նորան», Քննադատը կը զարմանայ թէ կ'ընու 2. թարգմանին լեզուի ամենապարզ կանոններն, բուն չէ կանցած ուշագրանութիւն գործունէլ վասն զի «առ ի յոյժ ցանկականի մոլեգնութեան» բառերը «իւր ցանկական մոլեգնութիւն Գե. թարգմանած է, եւ ոչ «մոլեգնութիւնն» կամ մոլեգնութեանն նախորդ, Սակայն միթէ հաս մէջ

բառն ալ շունի նոյն նշանակութիւն, կրնանք
 բերել. նոր բառն կատարութեան մէջ, յարձա-
 կեցաւ. նորս վրայ», փոխանակ ըսելու «կատա-
 ղութենէն», եթէ ոչ Հ. թարգմանիչն գիտե-
 անաշուշտ թէ «առ, առ է նախգիրները սեռական
 կամ տրական ինչորով՝ նշանակում են հար»,
 (որդեա քննարդատն առիկ կը գտնէ բացատրելու).
 եւ բազում այլ տեղեր նոյնպէս ալ հասկացած
 եւ թարգմանած է: Գարձեայ քննարդատը այս
 խօսքի մէջ գանուած որդեւ բառն աւելորդու-
 թիւն կը համարի, վասն զի Հ. Արտէն Բագրատ-
 տունի Կորնեացիէն բերուած մի ուրիշ խօսքի
 մէջ գտնուած որդեւ աւելորդ Տլլենարանու-
 թիւն համարած է, եւ սուրջ տեղեր ալ այդ
 բառ իբրեւ աւելորդ գործածուած կը գանուի,
 սակայն ասանք փաստ մը չեն որ հաս ալ այնպէս
 լինի, եւ շատ բանաւոր է Հ. Թարգմանչին հաս-
 կացորութիւնը, որ սխալ համարելով քննա-
 դատը կ'ուզէ այսպէս՝ որդեւ շաղկապը զեղչելով
 «այն խօսքերով, որ նորա մասին լինում էին,
 շամշութեամբ վառուած էր նորան տեսնելու»,
 այս մտքով լաւագոյն պիտի լիներ անաշուշտ ըսել
 «բանիւքն կամ՝ ի բանիցն», եւ ոչ «ի բանն»,
 Սուրջ բառ որ Հ. Ստեփանէ միեւնոյն պարբե-
 րութեան մէջ, հակառակ գրագիտական ճաշակի,
 նոյն բառերը՝ «ցանկական մոլեգոտութիւն», եւ
 «մոլի ցանկութիւն», կը կրկնէ, միւշդեռ հեղե-
 նակը փափուկ ճաշակուա զանազանած է բացա-
 րութիւններն — քննարդատը զՀ. Թարգմանչին
 «ազիշ ճանապարհից շատ մտրուած կը հա-
 մարի, Գլ. ԺԸ. «Եւ բան ի նմանէ, Ուշուք Շա-
 միրամայ ի ծով», խօսքին մէջ, «բան ի նմանէ»,
 «անկե» (Շամիրամէն) ըսուած խօսք հասկնալուն
 համար, հակառակ Էմիին եւ լսակոյնայի, որք
 իրեն պէս, կը հասկնան «անկե, այսինքն առաս-
 պելէն յառաջ եկած խօսք կամ՝ երգ»: Այս կէտ
 մին է այն կէտերէն որք կրնան տարբեր կարծեաց
 տեղի տալ՝ ամենքն ալ ունենալով իւրեանց իրաւ-
 ունքն, եւ հետեւեալպէս այնքան չկայ տեղի յան-
 զիմանական իրիտ բացատրութեանց, Ստեփան
 Պալասանեան ալ Հ. Ստեփանէի պէս կը հասկնայ՝
 գրելով իւր Հայոց գրականութեան պատմութեան
 մէջ, «Յաւաստեալ թագուհին, մահից փր-
 կուելուն հնար չգանելով՝ վիզը բաշտում հանում
 է իւր յուռութիւնը, եւ ծովը ձգելով կանոււմ է,
 «Ուշուք Շամիրամայ ի ծով», եւն: — Խորնա-
 ցին, Գլ. ԻԴ, Տիգրանայ առաջնոյ գովեստն ը-
 նելով, կը թուէ անոր Ֆիզիքական ու բարոյա-
 կան յատկութիւններն ըսելով. «Չայս եւ որ
 այլ այսպիսիք բազումք երբ մերջ աշխարհիս

խորնաշա այս եւ աղէքեկ ծայրի հերաց ե-
 ռուանդեան Տիգրան», եւն: Թարգմանչին
 «աղէքեկ ծայր» ներքոց բառերն թարգմանած է
 «ծայրը գործարկ մնակելով», ծանօթութեան
 մը մէջ աղէքեկ բառը մեկնելով իբրեւ աղէկ չա-
 ւրի դէս Բելիու: քննարդատը այս թարգմանու-
 թիւնը սխալ կը համարի եւ աղէքեկը ըստ Հայկ-
 օղեան բառարանի միայն «խիտառ իմաստի
 կ'ուզէ հասկնալ, ու առ այս երկար ակնարկ մը
 կը ձգէ ամբողջ հասուածին վրայ՝ ցոյց տալու
 համար թէ անդ միայն բնական յատկութեանց
 վրայ կը խօսուի, եւ ոչ բնաւ արուեստա-
 կան, շնորհելով սակայն թէ բնականէն ալ
 Տիգրանը մնակելը կրնայի գանգուր ըլլալ,
 եւ աղէկն ու լիւրն նոյնութիւնը հասկացընելու
 համար՝ պարտաւոր կը համարի ինք զինք կրկնել
 ինչ որ իւր լատներու մասին ջարդացելը քե-
 րականութեան մէջ գրած է Հ. Արտէն: Աւելորդ
 աշխատութիւն: Արնայ ինքն իրաւունք ունենալ,
 բայց Հ. Ստեփանէ ալ դատապարտելի չէ բնա-
 այսպէս իմանալուն, մանաւանդ թէ իւր կողմ
 ունի ուրիշ յոյժ յարգելի թարգմանիչներ, որ-
 պէս Մ. Էմին, որում հետեւելով եւ Ղ. Լան-
 կուա թարգմանած է, «à la blonde chevelure
 bouclée», եւ ծանօթութեան մը մէջ Հայկ. բա-
 ւարանին ու այլ թարգմանչաց նոյն բառին
 միայն grisonnant իմաստը տուած ըլլան յիշելով,
 կը յաւելու «Ce qui n'est pas exact»: Սա-
 տաժիտ Գարագաշեան ալ իւր «քննական Հայ-
 ոց պատմութեան» մէջ այն բառը թարգմա-
 նած է գեղեցիկ: — Խորնացին, յոչ կամաց
 հաւանելով խօսել՝ ըստ Մ. Բագրատունեոյ ըզձից՝
 Բիւրասպի Աժդահակայ պարկեական առասպելից
 վրայ, զայդ առասպել «անմիտ ու անհանձար
 բանից յարմարանք» կը կոչէ, ամենեւին անման
 Յունաց պերճ եւ որդիկ առասպելաց, որք դոտ-
 եա (raison) մ'ունին եւ «քննարդութիւն իրաց
 այլաբանարար յինքնասու ունին թագուցեալ»,
 եւ կը յաւելու. «Այլ ասեմ մէջ պատճառա-
 տալ անբանութեան նոցա եւ զարդարել զան-
 զարգան», Հ. Թարգմանչիչը, շատ լաւ հասկնա-
 լով Կորնեացոյն գործածած պոքոտա բառի
 իմաստն՝ առաջին հանրելի՝ պոքոտա բառերը
 թարգմանած է ինտուսթ (առասպել), եւ պո-
 ճառա րուն ալ՝ մի գծել (նոցա անմիտ խօսքերին
 մէջ), այն է՝ իմաստ մ'ընծայել անոնց: քննա-
 դատը «ծորեր ու վճեր» կը գտնէ բնագրի ու
 թարգմանութեան իմաստից մէջ, եւ «անտեղի
 անորոշ ասացուածք» կը կոչէ թարգմանու-
 թիւնը. սակայն ինք ի՛նչպէս կը հասկնայ. —

ն գիտէ, քանի որ կ'առաջարկէ նշնութեամբ թարգմանել գործարարութիւնը գործարարութեան հետք ինչ պէտք է հասկանալ. — այդ ընթերցողի գործն է անշուշտ :

Այս օրինակներն կը բաւեն ցոյց տալու համար այն բնագիտական գործին ընդհանուր ուղղութիւնն ու նկարագիրը, որպէս եւ առաջարկել սրբագրութեանց կարեւորութեան շարքը : Քննագրար փորձած է նաեւ լուսաբանել մեր Գողթան երգոց վերաբերեալ մէկ երկու մտթ ինչպիսիքն, որք ցարգ զանազան մեկնութեանց աւարկայ եզած են. բայց յայդմ եւս իմ կարծեօք չէ յաջողած լուսագոյն ացտարութիւն մ'առաջարկել քան ինչ որ յայլոց յառաջ բերուած է : Այս ինչպիսիքն մին է սա վիպասանական հաստատորի բուն իմաստը (Ա. Գիրք. Գլ. Ը.) : « Այլ եւ տնայայ, սանն, Սաթիսիկ տիկին տնայանս պարտախուր խաւարա եւ գոյց խաւարածի ի բարձիցն Արգաւանայ, » Հ. Թարգմանիչն 156^ր Ժանտօթութեան մէջ ընդարձակօրէն յառաջ կը բերէ այս մասին զանազան թարգմանչաց ու բանասիրաց կարծիքները : Ըստ Մ. Իմինի, խառնոր, ոչն եւ խառնօքէ բառերն՝ ոչն նշանաթիւթիւն անյայտ է ի բաց թողողը, որբոխօք եւ Բաջ բառերուն վրայ պէտք է կնկարդասնել ուշադրութիւնն՝ այս մթին տողբաւ իմաստը լուսաւորելու համար, եւ ըստ որում որբոխօք կամ, լու. եւս, որբոխօք կը նշանակէ Բեօ, Բառօքօքմ զամ էլիսնօօօն գլխօք, եւ Բաջ հոմանիշ է գործայ, — վանիցի Արեւելից մէջ (Թագաօտը բարձի վրայ ընկողմանած ընդունելութիւն կ'ընէին եւ իրենց աւագանոյն ալ կը շնորհէին բարձր, այն է իրենանց ներկայութեան կամ արքունական ճաշի առին նշնպէս բարձի վրայ ընկողմանելու իրաւունք, յորմ « բարձակից, » « տալ ումք բարձ եւ պատի, » « զբարձն արքայի համբուրել, » « ձերը, — սպա հատուածիս « նշանակութիւնը կը լինի թէ՛ » Սաթիսիկ տիկինը կը փափաքը Արգաւանայ թագն եւ նորա բարձրը (նորա բարձրու վրայ ընկողմանիլը), ինչ որ աւանդութեան ալ յարմար է, քանի որ նորենացին՝ ըստ երգոց՝ զՍաթիսիկ կը ներկայացնէ սիրահարեալ Աօրա հակայ զարմն մեկուն, այն է Հայկական Մարտց նահապետ Արգաւայ կամ Արգաւանայ, Գաղղիացի, իտալացի եւ քերականացի թարգմանիչք որբոխօք եւ ոչն բայս կը համարին եւ ի Բաջիցը՝ « ինչնն կը թարգմանեն : Բարձիէէօր զատկանեան կ'ընդունի այս բառերու, որպէս եւ խառնօք եւ խառնօքէ բառից բայերու անուններ ըլլան, ըստ վկայու-

թեանց զանազան մատենագրոց՝ զորս յտուալ կը բերէ Հայկազնեան բառարանը, բայց չէ հաւանիր ի Բաջիցը « ինչնն հասկանալ, եւ այս մասին Գ. խալթիսեանցի բացատրութիւնն ամենէն հաւանականն ու գոհացուցիչը կը համարի : Գ. խալթիսեանց կ'ըսէ՝ թէ ալմուհի Սաթիսիկան մասին հատուածն կ'անկարկէ հին ժողովրդական սովորութիւն մը որ ցայժմ ալ կայ, եւ այն է թէ Հայոց մէջ, ինչ ինչ տեղեր, երբ կին մը կամ երիտասարդ մը ուղի այս ինչ երիտասարդի կամ կնոջ սերն ստանալ գիւթութեամբ, նորա բարձի մէջ գաղտագողի գնել կու տայ հոտուէտ ծաղիկներ եւ ժամանակ մը մնայէ յետը՝ բերել վնէլ կու տայ իւր բարձի մէջ, որով եւ բարձի տիրոջ սէրը կը բերուի առ ինքն : Հ. Թարգմանիչն ալ այս կարծիքն համարելով առուել մտքի մաս, ըստ այսմ կը թարգմանէ, » Սաթիսիկ տիկինը փափաքելով փափաքում է զարտախուրի, խաւարտի, տիցի եւ խաւարածի Արգաւանայ բարձրից. » — զորբոխօք սկիզբն եղած զ տառը բնիկ համարելով բառին եւ ոչ նախիր, ըստ լակարտի՝ որ կը մերձեցնէ զայն զորբոխօք պարսկական բառին որ է բայի անուն : Քննագրասին այս ինչոց վրայ երկար թնտնութիւն մը կ'ընէ, որչն եզրակացութիւնն է թէ որբոխօք, խառնօք, ոչն եւ խառնօքէ բայերն են, թէպէտ իրենց բնութիւնն անորոշ, եւ թէ ի Բաջիցն պէտք է իմանալ ի Բաջիցն, այն է ի Բաջիցն, թէ բնաւ այլբանութիւն կամ խորհրդաւոր իմաստ չկայ այս տողբումէջ, եւ թէ պարզապէս կը նշանակեն թէ Սաթիսիկ տիկինը կը ցանկարուտել այդ բայերը Արգաւանայ բլուրներէն : Քննագրասին փաստը թէ է Բաջիցն է ի Բաջիցն՝ այն է թէ Ե. հոլովման վրայ գնացող բառեր զարտուի ձեւեր ունին. Բայց ոչ այլ ուրք կը գտնէ Բաջիցի յոգնակի սեռականն ու բացասականն այս կերպ հոլովեալ. այս զարտուութիւնը կ'արգարացնէ ըսելով թէ՛ մինչդեռ Բաջիցի նման բառեր կ'ընք, Բանջ, Բանք եւն, բարդութեան մէջ պահպանեն են իրենց ամբողջութիւնը (որ կարծեսիրտ, թանկարկիտ, մանրակոյղ են), Բաջից, իր խոտոր բնութեամբն, կը խոտորի յայսմ եւս. այսպէս կայ Բաջիցանօքմ, Բաջիցանօքմօքմ. — բայց կը մտնայ թէ կայ նաեւ Բաջիցանօքմ ի Բանք բառն : Սակայն թողումք քերականական կէտը. բուն բանասիրն վրայ ինչ լոյս էր ստուէ այս մեկնութիւնն. — ոչինչ : Այլբանութիւնը զնրոյով՝ աղայական իմաստի մը կը վերածէ քննագրասն այս հատուածի նշանակութիւնը :

Հեղինակը իւր աշխատութեան Բ. Գրքի

մեծագոյն մասը կը նուիրէր Գողթման երգոց տաղաչափական արուեստն ուսումնասիրելու: Յայտնի է թէ ճարտ քննիչք չեն յարողած որոջ չափ մը գտնելու այդ յուսակոտորոց վե՛ր: Ի զուր ու մանց ջանացած են յատկապէս կամ շտափական չափական ոտանաւորներուն արուեստին նման բան մը գտնելու նոցա մէջ, ենթագործելով թէ ի հումն մեր ձայնաւորներն ալ, Յունաց եւ լատինաց ձայնաւորներուն նման, ունէին ամանակ, այն է պոլիթիւն կամ երկարութիւն. ի զուր նշնպէս ջանացած են վանկական ոտանաւորի վերածել զաննք, զանզան կերպերով տրոհելով ու տողերու բաժնելով: Բաներուն բանադատութիւն կանգ առած է սակոթիքի վրայ թէ սոքա ո՛չ չափական են ո՛չ վանկական ոտանաւորի արուեստով շինուած են, ալ Տին տափական բանաստեղծութեան արուեստով, որոյ մէկ յայտնի օրինակը կը ներկայացնէ Երբայական բանաստեղծութիւնք եւ որոյ երկու գլխաւոր օրէնքն են Թուականութիւն (Rythme) եւ Լամմատականութիւն (Parallélisme), այն է 1. նախորդ տողին մէկ կամ մէկ քանի բառերը կրկնել յաջորդին մէջ նոր բառեր ու իմաստ յաւելցնելով եւ այսպէս յետք մղելով մինչ ի լրումն ամբողջական իմաստին (Թուականութիւն) եւ 2. ընդհանրապէս նախագառութիւններն երկու առ երկու կապակցել միմեանց Տես, երկու անգամայ իմաստներն ընելով կամ միմեանց հոլորդան, կամ բաղորդում, այսինքն միմեանց լրացուցիչ, եւ կամ հաստորոշոր, այսինքն միմեանց գրեթէ հոմանիշ (չամմատականութիւն) (տես Պատմ. Մատենագր. Հայոց, Հ. Յ. Գ. Գ. թղթճեան): Անտարակցոյ, քանի որ նուագարանաւ երգումեւ Տես Տամար շինուած էին, տեսնալ մը Տամաչափութիւն ալ պիտի ըլլար այս երգով մէջ, եւ ինչ ինչ անդամաց մէջ վանկերու հաւասարութիւն իսկ կը տեսնուի, բայց անշուշտ այդ Տին բանաստեղծութեան չափին Տիմը վանկերու թիւք չէր, ու չէր կրնար ըլլալ, ինչ որ բառ մանց մինչեւ իսկ Ժամանակագրական տիպով մը (anachronisme) կը լինէր ենթագործել, մինչ զեռ մեր շարականաց մէջ անգամ չի տեսնուիր տակաւին վանկերու թիւոյն բացարձակ նոյնութիւնը: Գործոյս Տեղեկակը կու գայ նոր փորձ մ'ընել այս տեսութեամբ բացատրելու Գողթման երգոց կազմութիւնը, եւ կը ընակցցոյց տալ թէ նորա 18-րդանական վանկային ոտանաւորներն, իւրաքանչիւր տողն երկու իմաստեան հասածներու բաժնուած: Առ այս ստղբու բաժնել է յետոյ, մեն մի տողին վերջին վանկերը կը կրկնէ, որքան

որ պէտք է թիւք լեցնելու համար, եւ եթէ հարկ է ամբողջ տողը երբեմն տող կ'ընդգիծանայ երկու հաւասարական հատածներու կիսուելու, այլ միայն 8—10 կամ 10—8 վանկերով անդամներու կրնայ հասանել: Բայց գորս պատճառը կը համարի Գողթման երգչաց երաժշտական արուեստն, որուն չեմք տեղեկ: Այս վերջերս գիտնականն Կ. Մ. Մ. ալ իւր մէկ հրատարակութեան մէջ կ'առաջարկէր իբրեւ եօթնութեան ու թուասանութեան ոտանաւորներ կարգալ Գողթման երգերը, յապաւելով ու յաւելով ինչ ինչ բառեր, որն համարելով իբրեւ եկամուտ կամ միջանկեալ բառ խորհնացոյն եւ որն ալ մտնուած: Թեպէտ մտացի փորձեր, բայց արեւք բունպատմամբ չէն սոքա ձկնելու համար այդ հաստածներն մեր յղացած որ եւ է մի ձեւոյն, զաննք անպատճառ յարմարցնելու համար մեր պիտի հակացած մեր կաղապարին, որոյ վրայ հաւանականաբար մի նախիկ չունէին գաղափար: Աւելորդ է ըսել թէ Հեղինակը, որպէս յաճախ, նոյնպէս եւ այս առթիւ երկար էջեր կը զըՏէ, տալու համար այնպիսի բացատրութիւններ որք աւելորդ են իբրեւ արդէն բանսիրաց քաջանմանք: Առ առաւելն կրնային իշխել Տամառուսի: Տես, Գողթման երգոց չափի ինչգոյն տաթիւ, կը բացատրէ յունական տաղաչափական արուեստն եւ մեր հայկական չափին վրայ երկարօրէն յտառը կը բերէ Տանգերձ օրինակք՝ ինչ որ Հ. Արքան Բագրատունի գրած է Արդիականաց յառաջարանին մէջ: Յայնսպէս կը տեսնուի Տեղեկակին բաղձանքն իւր գործն ստուարացնելու միջոցներէն օգուտ քաղելու: — Ի վերջոյ, բոս որում գրական աշխատութեան մը քննադատութեան նախնորմա՞ն է այս գործն, եւ Տեղեկակն այնքան նախանձանիցիր կ'երեւի քերականութեան աւելորդ ճշտութեան, ներելի է կարծեմ՝ հարցանել թէ էր կը գրէ աշխարհագրութեան, հրեթու, եւ ո՛չ աշխարհագրութեան, հրեթու, ինչպէս որ ցոյց կուտայ ձմեռներն առագարանութիւնը. — գարձեալ՝ էր միշտ կը գրէ ու կը հոլովէ նիստիս, նիստիս եւն, եւ ոչ նիստի, նիստի կամ նիստոյ, որպէս է սովորական ազգագրութիւնը. — էր կը գրէ միշտ «չէր հաներ», չէր լինէր եւն, միշտ գեղե պարտի գիտնալ թէ աշխարհաւարի մէջ տահմանական ներկայի ու անկատարի բացասականներն կը կազմուին էական բայով ու աներեւոյթով որոյ չը փոխուած էր. սպաս պէտք է գրել «չէր հաներ», «չէր լինէր», «չէր գար», «չէր թողար» եւ այլն. — էր կը գրէ

« մինչև Գողթնի օսհամանին », փոխանակ ըստ յուր Գողթնի կամ Գողթան. — Էր կը գրէ՝ Ժորճիկները, ժորճիկներ՝ փոխանակ ժորճիկը, ժորճոց. — Էր կը գրէ * Յարգելի միաբանի այս կարծիքը եւ յանձն առած աշխատութիւնը շատ գովելի է », փոխանակ « են » գրելու, եւն :

Արշակունիով իմ քննութիւնս, կ'եզրուկացնեմ թէ այս աշխատութիւն, հակառակ իւր մի քանի ուղիղ տեսութիւններուն, կը պարունակէ ընդհանրապէս վիճաբանելի ու շատ անգամ ալ հերքելի կարծիքներ, չի մատուցաներ այն ծառայութիւնը զոր կը խոստանայ, ժուլի կէտերու վրայ չի սիտեր նոր ու առաւել լայն, եւ մերթ ուղղելու բռուն փափփախնք՝ ինչ որ լաւն էր կ'ընդանէ, ինչ որ ուղիղն էր՝ կը թիւրէ : Իւր կենսագրութիւն շատ յանձնապատաս է, եւ, պէտք է ըսել, զորի կ'փափրկութենէ, մանաւանդ թէ շատ տեղ գրեթէ նախատալից Հայր Մտեփանէի նկատմամբ : Արդարեւ Հայր թարգմանիչն ունեցած է թերութիւններ, սխալներ իսկ, իւր լեզուն չէ այնչափ կոկ ու կիրթ աշխարհաբար մը, ինչպէս է ընդհանրապէս Ռուսաց լեզուն, անշուշտ ինչ ինչ տարբերութեամբ, իւր յառաջարանին ու ծանօթութեանց մէջ ալ շատ բան փոխ առած է Ս. Իմինի խորնացուց ուսուցիչի թարգմանութեան, որպէս եւ Վ. Լանկրուայի գողղիական թարգմանութեան ծանօթագրութիւններէն, օգտուելով միանգամայն թէ այդ երկու եւ թէ այլ թարգմանութիւններէ, որով իւր նախածանութեան բաժինն մեծապէս նուազան. այսու չանդերձ անհնար է չտեսողանիլ որ խորնացուց Հայոց պատմութեան աշխարհաբար թարգմանութիւնն, հանդերձ ճոխ հասարակչի. ծանօթութեանց, յոյժ օգտակար գործ մի է, ոչ սակաւ աշխատութեան արդիւնք, եւ հետեւաբար անհրաւ չհամարել այն օրինակ յարձակողական բռուն քննադատութիւնն ընդդէմ անոր : Չբո յանձնատողը արդար քնահատման պարտք մը կատարեց անցեալ ամ՝ մրցանակի արժանի համարելով զայդ գործ, եւ չպիտի ուղէ անշուշտ իւր վճիռը բեկանել՝ վարձատրելով ներկայ քննադատութիւնն որ կը ձգտի իրեւ չեզեւալ նկատել զայն եւ որ գէթ իւր արժանեք չ'արդարացնէր իւր տարապայման յաւանութիւնն :

Հաճեցէք, Վսեմամիայլ Ատենայակ, ընդունել խորին յարգանացս հաւաստիքն :

Ռ. Յ. ՊԵՐՊԵՐՅԱՆ

ԹՂԹԱԿՅՈՒԹԻՒՆ

ՕՐՈՒՆՆ ԽՆԳԻՐԸ

Ն.

Աւշագրութեան արժանի խնդիր մի կայ այժմ Ռուսացայոց գրական-հասարակական ասպարէզի վայ : Ինչպէս յայտնի է՝ գեւ եւս թէ արեւմտեան եւ թէ արեւելեան Հայոց մէջ գրականութիւնն ընդհանրապէս նախական տպրուստի միջոցներ չի տար, որով եւ գրագէտ անձը միայն իւր գրական աշխատութեանց արդիւնքով անկարող է ապրիլ : Այս անաճառով է՝ որ մեր մէջ գեւ եւս յատկապէս կրնա Գուտիլի չէ կազմուած. մեր ծանօթ բարձր մեծ եւ վերջը գրողներն անպատճառ ունին մի այլ որոշ զբաղում, առօրեայ կենաց ապահովութեան համար : Մինչև վերջին ժամանակներս՝ մեր ամեն մատենագիրները, շատ թիչ թայտութեամբ, կամ եկեղեցական էին, կամ աւսուցիչ, որոնք, առհասարակ ազատ ժամանակ աւելի ունենալով՝ կը զբաղէին նաեւ գրականութեամբ եւ պնպէս կը յառաջանային : Բայց երբ ընթացական գործը խոր առ փոքր զարգացաւ, մեր մէջ եւս նոր գրողներ սկսան երեւան գալ, որով նոյն ինքն լրագրութիւնն աւելի կանխաւոր եւ աւելի ժողովրդական դիպք առաւ. եւ հաս այս կերպով գրականութիւնն եկեղեցականաց եւ ուսուցաց առանձնաշնորհութիւն ինքն զարեցցաւ :

Ընդհանրութեան յառաջատու գլխաւորաբար նոր կարգի գասակարգ մի յառաջ բերու, որու ազդեցութիւնը գրական ասպարիզի վրայ հետզհետէ աւելի զգալի կը դառնայ : Այս նոր գասակարգի առաջադրանքն է : Հասարակութիւնը բնաւ դժգոհ ինքնու տեղիք չունի այս նոր երեւոյթէն, քանի որ այս նոր կարգի գրողներն՝ եկեղեցական եւ վարժապետական գրիչներու մեծաւ մասամբ փոխարինելի ուղղութիւնէն տարբեր, եւ բուն ժողովրդական, իրական կենաց վրայ ձեւուած ընթացք մուծին գրականութեան մէջ : Անուշտ բարձր առ եւտրական չէին եւ չեն մատենագրական ճիւղի մէջ գործողները, այլ միայն մանր վաճառականներ եւ կամ առեւտրական տներու պաշտօնաւայր, որոնք պարզ լրագրական թղթակցութիւններով սկսելով հետզհետէ ընդարձակելին իրենց տեսութիւններն եւ շրջանը : Այսպիսիք քաղաքացիութիւն կ'գտնէին ընդհանրապէս խմբագրապետներէ, որոնք իրենց լրագրաց էջերը սիրով կը բանային նորեկներու՝

